

پیشگفتار

در طول سالهایی که در دانشگاه، درس صرف را تحت عنوان ساختواژه در سطح کارشناسی ارشد تدریس می‌کردم همواره با این واقعیت مواجه بودم که دانشجویان، شناختی از محتوای این واحد درسی ندارند و نمی‌دانند که اصولاً کاربرد این درس چیست و در این زمینه کتابی درسی به زبان فارسی موجود نبود تا به آن مراجعه کنند. چند کتاب معدودی نیز که به زبان فارسی نگاشته شده، بیشتر به ارائه تعاریف کلی و طبقه‌بندی داده‌های زبان فارسی اختصاص یافته بود و در دوره کارشناسی ارشد به عنوان کتاب کمک درسی کاربرد داشتند. کتابی درباره مفاهیم بنیادی صرف، حاوی توصیف و طبقه‌بندی این مفاهیم به زبان فارسی ساده و روشن همراه با تمرین برای دوره کارشناسی و پیش‌نیاز دوره کارشناسی ارشد کاملاً ضروری می‌نمود. از طرف دیگر مثالهای گوناگون و متنوعی که نویسندگان خارجی کتابهای صرف از زبانهای مختلف دنیا ارائه می‌کردند، خوانندگان ناآشنا با صرف را بیشتر سردرگم می‌کرد. به منظور روشن ساختن موضوع، اغلب در کلاس درس از مثالهای فارسی استفاده می‌کردم تا مفاهیم با وضوح بیشتری در ذهن دانشجویان شکل بگیرد. از این رو بر آن شدم تا کتابی برای صرف فراهم کنم و در تألیف این کتاب بیشتر از مثالهای فارسی استفاده کنم تا خواننده بتواند با راحتی بیشتری مطالب را دنبال کند. فقط در مواردی که مثال مناسبی در زبان فارسی نیافتم یا مثال زبان خارجی روشن‌تر می‌نمود، از زبانهای دیگر مثالهایی نقل کردم.

در حوزه مطالعات صرفی به ساختمان واژه و خصوصیات آن می‌پردازند. از این رو نام صرف برای این کتاب برگزیده شده است. هنگامی که از صفتی مانند جوان صورتهایی مثل: جوان، جوان‌تر، و جوان‌ترین را در ساخت جملات به کار

می‌بریم نمی‌توانیم بگوییم که با سه واژه متفاوت جوان، جوان‌تر، و جوان‌ترین سروکار داریم، بلکه با سه صورت متفاوت یک واژه مواجهیم. بنابراین عناوینی از قبیل ساختواژه، واژه‌سازی و واژه‌شناسی به خوبی از عهده توصیف نقش حوزه صرف بر نمی‌آیند. واژه صرف برای تمام فارسی‌زبانان تحصیل کرده آشنا می‌نماید؛ زیرا سالهاست که وارد زبان فارسی شده و آنان در طول تحصیل خود با این اصطلاح آشنا گشته‌اند. اصطلاح تکواژشناسی نیز که در بعضی از کتابها به کار رفته، بیشتر در چهارچوب نظریه ساختگرایی مطرح شده است و به کار این کتاب نمی‌آید. از طرف دیگر، عنوان ساختواژه از نظر تلفظی با قواعد واج‌آرایی زبان فارسی هم‌سویی ندارد؛ زیرا توالی سه واج /xtv/ که به صورت حروف (خ، ت، و) در خط نمود می‌یابند در فارسی رایج نیست. با استفاده از کسره اضافه می‌توان آن را تلفظ کرد، اما نمی‌توان واژه‌هایی معادل صرف، صرفی، صرفی-نحوی، صرفی‌سازی، صرفی‌شدگی، صرف‌شناختی و ... را به راحتی با آن ساخت. واژه‌هایی چون ساختواژه، ساختواژی، ساختواژی - نحوی، ساختواژی‌سازی، ساختواژی‌شدگی، و ساختواژی‌شناختی هم از جنبه نظری اشکال دارند و به راحتی قابل تلفظ نیستند.

در این کتاب سعی نویسنده بر آن بوده است تا مبانی صرف را تا حد ممکن به زبانی نسبتاً ساده و به دور از پیچیدگیهای کلامی ارائه کند. با این حال از آن جایی که مفاهیم و اصطلاحات تخصصی این رشته، برای بسیاری، چندان شناخته‌شده نیست و گاه به معانی متفاوت از آنچه در حوزه صرف رایج است، در زبان روزمره به کار می‌روند، در بعضی موارد از این مهم بازمانده‌ام. با وجود استفاده از برخی واژه‌های ناآشنا یا دارای معانی جدید امیدوارم توانسته باشم تصویری روشن و ساده از صرف در معرض دید خواننده قرار دهم.

معرفی فصلهای کتاب

این کتاب به توصیف مفاهیم بنیادی و قواعد واژه‌سازی در صرف اختصاص یافته‌است و نظریه صرفی خاصی در آن مطرح نمی‌شود. معرفی و بررسی نظریه‌ها در

این مختصر میسر نیست و مجال بیشتری را می‌طلبد. اغلب مثالهای این کتاب از زبان فارسی انتخاب شده‌اند و فقط در مواردی که برای مفهوم مورد نظر مثالی فارسی یافت نمی‌شود، از زبانهای دیگر نمونه‌ای داده شده است.

هدف این کتاب آشنایی با ساختمان واژه، شیوه‌های واژه‌سازی و نحوه تحلیل ساختار واژه‌های غیر بسیط است. چگونگی ساختن واژه‌های جدید در زبان، موضوع اصلی مورد مطالعه در این کتاب است. همچنین به فهرست واژگانی که فرض می‌شود در ذهن گویشوران فارسی زبان وجود دارد نیز، اشاره می‌شود.

این کتاب از هفت فصل تشکیل شده است. در فصل اول، پس از بیان موضوع و اهمیت مطالعه آن، توصیف صرف، تاریخچه مطالعات صرفی و مفاهیم بنیادی مورد استفاده در کتاب معرفی شده‌اند. در فصل دوم، ساختمان واژه را بررسی و سپس هویت واژه را بر مبنای معیارهای آوایی، واژگانی، نحوی، معنایی و کاربردی آن توصیف می‌کنیم. پس از توصیف واژه و ارائه معیارهای یاد شده برای تشخیص واژه از ناواژه آن را به انواع بسیط و غیربسیط تقسیم خواهیم کرد.

مفهوم زیایی در مطالعات زبانی معاصر کاربرد وسیعی دارد و در اغلب توصیفها و طبقه‌بندیها به آن اشاره می‌شود. از این رو، مفهوم زیایی، محدودیتهای آن و نقش زیایی در بازشناسی واژه‌های محتمل (بالقوه) از موجود (بالفعل) و اشتقاق از تصریف و همچنین ارتباط آن با فرایندهای واژه‌سازی در فصل سوم مطرح می‌شوند.

واژه غیر بسیط را می‌توان به اجزائی تقسیم کرد که یا به تنهایی در ساخت به کار می‌روند یا نمی‌روند. این اجزاء را تکواژ نامیده‌اند که در فصل چهارم مطرح خواهند شد. بعضی از این تکواژها در ساخت واژه‌های جدید کاربرد دارند و بعضی دیگر به ندرت در ساخت واژه‌های جدید به کار می‌روند یا اصلاً برای اهل زبان قابل شناسایی نیستند. با توجه به نقش این عناصر در واژه‌سازی و همچنین ساختن صورتهای مختلف کلمه برای استفاده در ساختهای نحوی متفاوت، این عناصر توصیف و طبقه‌بندی می‌شوند.

واژه‌سازی در هر زبان به کمک فرایندهای مختلفی انجام می‌شود. در زبان فارسی نیز بعضی فرایندهای واژه‌سازی کاربرد بیشتری دارند. علاوه بر استفاده از فرایندهای واژه‌سازی، گاه گویشوران دست به گسترش استعاری معنای واژه‌ها می‌زنند و به این ترتیب از یک واژه برای دو یا چند مفهوم استفاده می‌کنند. فرایندهای پربسامد و کم‌بسامد واژه‌سازی و گسترش استعاری واژه‌ها در فصل پنجم معرفی شده‌اند.

گویشوران هر زبان علاوه بر واژه‌ها به مجموعه‌ای از ساختهای نحوی ثابت و غیرقابل تغییر موسوم به اصطلاح و ضرب‌المثل دسترسی دارند که معنایشان غیرقابل پیش‌بینی است. بعضی از کلمات مرکب نیز معنای غیرقابل پیش‌بینی دارند و تشخیص کلمه مرکب از اصطلاح و تفاوت قائل شدن میان این دو و ساخت نحوی دشوار می‌نماید. در فصل ششم تفاوت واژه با اصطلاح مطرح شده است.

سخن‌گویان هر زبان برای پدیده‌ها و مفاهیم نو نیاز به واژه‌هایی دارند تا بتوانند در ارتباط کلامی با دیگران درباره این مفاهیم سخن بگویند. آنان با استفاده از فرایندهای واژه‌سازی، گسترش استعاری و وام‌گیری از زبانهای دیگر می‌کوشند نیاز خود را برآورده سازند. در فصل پایانی به پدیده وام‌گیری واژگانی به منزله یکی از فرایندهای واژه‌سازی و نیز اقتباس فرایندهای واژه‌سازی بیگانه و الگوگیری از آنها می‌پردازیم.

جدول نشانه‌های آوایی و فهرست نشانه‌های اختصاری نیز در کتاب گنجانده شده‌اند. در پایان هر فصل (به استثنای فصل اول) تمرینهایی برای آن فصل در نظر گرفته شده و همچنین کتابها و مقالاتی که نگارنده به آنها مراجعه کرده یا به آنها ارجاع داده، در کتابنامه آمده است. چهار پیوست شامل واژه‌نامه توصیفی، دو واژه‌نامه فارسی به انگلیسی و انگلیسی به فارسی برای معادلهای انگلیسی واژه‌های تخصصی و همچنین نمایه موضوعی در بخش پایانی کتاب جای گرفته‌اند.

مفاهیم و اصولی که در این کتاب معرفی شده‌اند حاصل تحقیقات و مطالعات افرادی است که در زمینه صرف و اجزاء ساختمان واژه، مقاله‌ها و کتابهایی منتشر کرده‌اند. در طی بیش از یک دهه، نگارنده این مطالب را همراه با مثالهایی از زبان

فارسی در کلاسهای خود تدریس کرده است. برای رعایت امانت علمی ضروری می‌نمود تا در جای جای کتاب، تمام مراجع معرفی شوند، اما این کار از روانی متن می‌کاست. بنابراین بر آن شدم تا فقط به ضرورت به بعضی مراجع استناد کنم، اما همه آثار صرفی مطالعه شده و همچنین کتابها و مقاله‌هایی که مورد استفاده قرار گرفته‌اند در کتابنامه ذکر شده‌اند.